

SUBNOR-ove politike i prakse sjećanja na NOR u sisačkim proslavama*

U radu se analizira djelovanje Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak na očuvanju i promociji ratnih i revolucionarnih tradicija kroz organizaciju proslava državnih praznika, ratnih obljetnica i drugih javnih svečanosti tijekom 1970-ih i 1980-ih. Uz pomoć arhivskih izvora Republičkog odbora SUBNOR-a i Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak te lokalnih tjednih novina Jedinstvo rekonstruiran je razvitak ideološkog djelovanja partizanske veteranske organizacije, uz detekciju značajki izgradnje lokalne politike sjećanja. Definirana je uloga ratnih sjećanja u izgradnji kolektivnog identiteta, a naznačeni su i prioriteti, uspjesi te poteškoće u radu Komisije za njegovanje revolucionarnih tradicija, osnovane 1968. pri Općinskom odboru SUBNOR-a. Na primjerima najznačajnijih datuma iz povijesti NOB-a u Sisku problematiziran je proces transmisije sjećanja kao vrijednosnog sustava i uloga praznika u homogenizaciji etnički heterogenog stanovništva.

Ključne riječi: SUBNOR, Sisak, proslave, Dan ustanka, politika sjećanja, ideologija, socijalistička Jugoslavija

Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) je u skladu s politikom Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) nastojao svojim djelovanjem na području „njegovanja i razvijanja revolucionarnih tradicija“ doprinijeti cilju društveno-političkih organizacija da „najveće etičke i društvene vrijednosti [socijalističke] revolucije“ budu prihvaćene kao vrijednosni kanoni socijalističkog samoupravnog društva.¹ Ideologija je kao neizostavan element socijalizacije u jugoslavenskome socijalizmu imala funkciju uspostavljanja dugoročne orijentacije za ponašanje pojedinca unutar sustava.² Zadatak boraca u tom državnom projektu isprva je bio obilježiti veliki broj događaja i

* Ovaj je rad nastao u sklopu projekta HRZZ IP-01-2018-5394 („Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma: Hrvatska 1970-1990.“), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1 Deveti kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, Stenografske beleške, 19-20. jun 1982, Četvrti jul, Beograd 1982, 65.

2 Perko-Šeparović, Inge, „Vrijednosti, ideologija i interesi“, *Politička misao*, 25, 1, 1988, 32.

ličnosti vezanih uz Narodnooslobodilački rat (NOR), prikupiti dokumente i predmete iz Narodnooslobodilačke borbe (NOB) te reproducirati sjećanja na NOR u odgojno-obrazovne svrhe kroz školski sustav, predvojničku obuku i javne svečanosti.³ Prodiranje ideologije u privatnu sferu društva putem ideoloških aparata države, između ostalih i SUBNOR-a, osiguravalo je hegemoniju državne vlasti i politike, a u kasnome je socijalizmu toj hegemoniji valjalo osigurati produljeno djelovanje.⁴ Od sredine 1960-ih, a osobito u 1970-ima ostvaruje se SUBNOR-ov plan područstvljavanja tog zadatka, čime prenošenje sjećanja na NOR postaje zadatak svih „socijalističkih snaga“, napose Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) i Saveza socijalističke omladine (SSO), a zatim i Saveza rezervnih vojnih starješina (SRVS), Jugoslavenske narodne armije (JNA), raznih društvenih organizacija, odgojno-obrazovnih ustanova, kulturnih i znanstvenih ustanova te organizacija udruženog rada.⁵

Komemorativne aktivnosti i proslave obljetnica ratnih događaja, u čijim je priprema i izvedbama SUBNOR uvelike sudjelovao, integrirale su individualna i grupna sjećanja u tzv. ispravnu reprezentaciju stvarnosti s ciljem izgradnje zajedničkog identiteta.⁶ Uz masovnu posjećenost i sadržajnost, praznične su i komemorativne svečanosti u socijalističkoj Jugoslaviji funkcionirale kao mjesta sjećanja – „iluzije vječnog trajanja“, pomno osmišljene aktivnosti oživljavanja i inscenacije povijesnih svjedočanstava koja bi inače bila prepuštena zaboravu.⁷ Postavlja se pitanje na koje su sve načine partizanska veteranska organizacija i njezini članovi, akteri samih zbivanja, rabili ratna sjećanja u uvjetima sve većeg zaborava 1970-ih i 1980-ih godina? Kako je tekao proces izgradnje zajedničkog identiteta utemeljenog na zbivanjima iz NOR-a kroz organizaciju i održavanje proslava? Konačno, kako takvi mehanizmi funkcioniraju u lokalnoj sredini, koliko oni ovise o angažmanu SUBNOR-ove lokalne organizacije i koliki je uopće domet i značaj revolucionarnih tradicija u životu jedne općine?

Odabir općine za analizu strukture i upotrebe sjećanja na NOR bio je prvenstveno motiviran preduvjetima za razvoj upečatljivog ideološkog naboja determiniranog neposrednom ratnom prošlošću.⁸ Zbog ustaškog terora koji je otpočeo s prvim danima uspostave Nezavisne Države Hrvatske u Drugom svjetskom ratu, sudjelovanja velikog dijela stanovništva u Narodnooslobodilačkome pokretu (NOP), etničke strukture njezinog stanovništva i geostrateškog položaja, Općina Sisak mjesto je gdje su rat, a time

3 Karge, Heike, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*, Biblioteka XX vek, Beograd 2014, 19-21.

4 Vidi Fuček, Marko, „Konsolidacija jugoslavenskoga socijalizma kroz ideološke aparate države“, *Časopis za suvremenu povijest*, 46, 3, 2014; Althusser, Louis, *Ideologija & ideološki aparati Države [bilješke za istraživanje]*, Arkzin, Zagreb 2018.

5 Deveti kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, Stenografske beleške, Četvrti jul, Beograd 1982, 65.

6 Gillis, John R., „Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa“, u: *Kultura pamćenja i historija*, prired. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 171-173.

7 Nora, Pierre, „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“, u: *Kultura pamćenja i historija*, 28, 29.

8 U SR Hrvatskoj je 1970. bilo 105 općina, a 1979. godine 113 općina. Statistički godišnjak SR Hrvatske, Zagreb 1971, 261; Statistički godišnjak SR Hrvatske, Zagreb 1980, 301.

i ratna sjećanja imala „izuzetnu težinu“.⁹ S 82 861 stanovnika prema popisu iz 1971., Općina Sisak bila je na desetome mjestu u Hrvatskoj, a osim snažne koncentracije industrijske proizvodnje i radništva, Sisak i njegove susjedne općine karakterizirala je i izrazito heterogena nacionalna struktura stanovništva. Naime, Općina Sisak je prema popisu stanovništva iz 1971. imala ukupno 82 822 stanovnika, od čega 57 770 Hrvata i 19 155 Srba, što je prema hrvatskom prosjeku nacionalnog sastava stanovništva činilo deset posto manje hrvatskog (69,7 %) i gotovo deset posto srpskog stanovništva više (23,1 %).¹⁰ Uz velik broj žrtava fašističkog terora – čak 11 524, Sisak i Banija su nakon rata imali nešto više od 5000 poginulih boraca (oko 1360 na području Općine Sisak), 780 nosilaca Partizanske spomenice 1941., 41 narodnog heroja, a prema procjenama tamošnje boračke organizacije svaki je šesti stanovnik općine bio sudionik NOR-a.¹¹

S obzirom na karakteristično ratno povijesno nasljeđe, očekivan je velik doprinos sisačkog SUBNOR-a u kreiranju zajedništva i političke stabilnosti na postulatima službene ideologije. U tu svrhu istraženi su materijali Kotarskog i Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak, Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske, sisačkih tjednih novina *Jedinstvo* i drugi izvori koji su pripomogli popunjavanju praznina u istraživanju. Prvi dio rada donosi osnovni kontekst SUBNOR-ove djelatnosti u području očuvanja i popularizacije sjećanja na NOR te su obrađene značajke proslava državnih praznika i ratnih obljetnica u socijalističkoj Jugoslaviji. U drugom je dijelu rada prikazan kratak povijesni pregled aktivnosti sisačkog SUBNOR-a na gajenju i razvijanju revolucionarnih tradicija te analiza sisačke politike sjećanja vezane uz NOR kroz odabrane primjere proslava u 1970-ima i 1980-ima.

Sjećanje na NOR kao općedruštveni zadatak

Boračka je organizacija od svog osnutka na Prvom kongresu Saveza boraca NOR-a (SBNOR) Jugoslavije, održanom 30. rujna 1947. u Beogradu, stremila aktivnom sudjelovanju u političkom i društvenom životu Jugoslavije. Sastavljena od nekadašnjih partizanskih boraca, aktivnih sudionika NOP-a, ratnih vojnih invalida, logoraša, interniraca, deportiraca i zatvorenika na prisilnom radu te obitelji poginulih boraca, ova je društveno-politička organizacija imala višestruke zadaće, koje su nadilazile sferu tipične veteranske problematike. Podrška u provođenju partijske politike bila najznačajnija okosnica djelovanja, a ustrojavanje organizacija boraca na svim razinama, od mjesne zajednice do saveznog odbora, osiguralo je platformu boračkog sudjelovanja u

9 Šustić, Ivica, *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području općine Sisak*, Muzej Sisak, Sisak 1982, 22.

10 Klasić, Hrvoje, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, Srednja Europa, Zagreb 2006, 11-14.

11 HR-DASK-556 Općinski odbor Saveza udruženja boraca NOR-a Sisak, kut. 2, Stenografski zapisnik sa III. skupštine SUBNOR-a Općine Sisak održane 12. srpnja 1970. u Sisku, 12. srpnja 1970.

kreiranju važnih odluka.¹² Doživotni predsjednik SUBNOR-a i ključna figura u svim boračkim pitanjima, Josip Broz Tito, najsnažnije je obilježio identitet i djelovanje organizacije. Na spomenutom kongresu Tito je zatražio preuzimanje odgovornosti boraca za ideološku izgradnju novijih generacija na temeljima jugoslavenske politike sjećanja:

„Zato će ova naša organizacija imati zadatak da usađuje u srca mlađih generacija i da širi heroizam, entuzijazam, oduševljenje, požrtvovanost i spremnost na davanje najvećih žrtava. Neka oni primjeri iz ofanzive, iz Prve u Srbiji, iz Druge, Treće, Četvrte, Pete, Šeste i Sedme ofanzive, pa onda sa Sremskog fronta i iz čitavog niza drugih slavnih bitaka – neka budu do tančina poznati našim narodima... Vaš zadatak je da budete svuda u prvim redovima i da svuda gajite naše tradicije, da čuvate velike tekovine narodnooslobodilačke borbe.“¹³

Uz brigu o socijalno-materijalnom položaju svojih članova i o jačanju obrambene spremnosti stanovništva, boračka je organizacija uređivala groblja poginulih boraca i žrtava fašističkog terora, podizala spomenike i spomen-obilježja na svim važnim mjestima iz povijesti NOB-a, prikupljala dokumente, podatke i sjećanja iz rata te obilježavala obljetnice i organizirala manifestacije koje su bile usko vezane uz nedavnu ratnu prošlost. Ustrajala je u adekvatnom prikazu povijesti NOB-a u javnosti i poticala izdavačku te medijsku i kulturno-umjetničku djelatnost na stvaranje sadržaja ratne tematike. Jedna od važnijih aktivnosti bila je ideološki rad s djecom i mladima kroz programe predvojničke obuke, školsku nastavu i izvanškolske aktivnosti poput obilježavanja ratnih obljetnica, izleta i predavanja o povijesti NOB-a. Za koordinaciju takvih aktivnosti bili su zaduženi savjeti, odnosno komisije za razvijanje tekovina NOB-a i socijalističke revolucije, osnovane pri Republičkom odboru SUBNOR-a.¹⁴

Borci su smatrani najpozvanijim arbitrima interpretacije i promocije ratnih sjećanja. Njihova je verzija prošlosti služila stvaranju službenog narativa, a time i jedinog javnog sjećanja na NOR,¹⁵ a pristup oštrem podjele na ispravno i iskrivljeno tumačenje prošlosti, karakterističan za ovu vrstu protagonista društvenog sjećanja koje Bernhard i Kubik nazivaju „mnemoničkim ratnicima“, jasno je definirao stupove identiteta jugoslavenskog socijalističkog društva.¹⁶ Službena je politika sjećanja na Drugi svjetski

12 Nakon spajanja SBNOR-a Jugoslavije sa Savezom ratnih vojnih invalida i Udruženjem rezervnih oficira i podoficira 1961. boračka organizacija djeluje kao Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR). Jukić, Marijana, „Prilog poznavanju ustanova: Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (1947-1992)“, Arhivski vjesnik, 49, 1, 2006, 25.; Filipović, Tina, „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR-a Labin“, *Časopis za suvremenu povijest*, 53, 1, 2021.

13 Mirković, Iko, Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija, Četvrti jul, Beograd 1987, 18.

14 HR-HDA-1241 Savez boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske. Republički odbor, kut. 22, Statut Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata SR Hrvatske, 1970.

15 Vidi Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Srednja Europa, Zagreb 2012.

16 Bernhard, Michael, Jan Kubik (eds.), *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford university Press, Oxford 2014, 11-13.

rat, s NOR-om kao kardinalnom temom, isključila u potpunosti sjećanja poražene, kolaboracionističke strane u ratu. Ona će kao takva biti upakirana u ideološko-odgojni kapital, nastojeći odolijevati protoku vremena i kolektivnom zaboravu koji dolazi s mladim poslijeratnim generacijama.¹⁷

Savez boraca Hrvatske se od svog Prvog kongresa u svibnju 1948. obvezao na njegovanje „slavnih tradicija velike narodnooslobodilačke borbe“, odgoj narodnih masa u duhu bratstva i jedinstva i razvoj jugoslavenskog socijalističkog patriotizma artikuliranog kao „moralno-političko jedinstvo našeg naroda“.¹⁸ Prema istraživanju H. Karge, poslijeratne su godine sve do kraja 1950-ih bile obilježene podizanjem spomenika NOB-u, prijenosima posmrtnih ostataka i uređivanjem groblja poginulih boraca te prikupljanjem dokumenata i predmeta vezanih uz NOR kao glavnim oblicima rada na čuvanju ratnih sjećanja.¹⁹ Komemorativne su svečanosti i masovne proslave bile pretežito u formi mitinga, ispunjene političkim govorima, demonstracijama borbenih spremnosti vojnim vježbama i partizanskim marševima, sportskim natjecanjima i općenarodnim veseljima. Borci su imali ulogu organizatora, financijskih pokrovitelja i sudionika zaduženih za držanje govora te prenošenje iskustava ratnih znanja i vještina mladima. Redovito su proslavljani dani ustanka, godišnjice osnivanja partizanskih odreda, brigada, divizija i korpusa te godišnjice oslobođenja u pojedinim mjestima. Organizirala su se okupljanja i druženja suboraca, posjeti grobljima, ceremonije otkrivanja spomen-ploča i uručivanja spomenica obiteljima poginulih boraca i žrtava fašističkog terora.

Međutim, memorijalne su prakse, kako se u drugoj polovici 1950-ih tvrdilo, bile odveć šablonizirane i u velikoj mjeri okrenute isključivo prošlosti.²⁰ Boračko je rukovodstvo tada predlagalo osuvremenjivanje memorijalnih praksi, osobito u radu s djecom i mladima jer „razvijanje novog socijalističkog patriotizma“ postaje borački „najvažniji zadatak“.²¹ Ispreplitanje suvremenih sportskih, modnih, glazbenih i turističkih sadržaja sa spomen-područjima, proslavama obljetnica i sjećanjima na poginule borce postalo je uobičajeno od sredine 1960-ih. U SUBNOR-ove su komisije za razvijanje tekovina revolucije počeli ulaziti i drugi stručnjaci poput pedagoga, umjetnika, znanstvenika, književnika i predstavnika drugih društveno-političkih i društvenih organizacija.²² Razvijenost suradnje SUBNOR-a sa SSRN-om i SSO-om

17 Sindbaek, Tea, *Usable History: Representations of Yugoslavia's Difficult Past from 1945 to 2002*, Aarhus University Press, Langelandsgade 2013, 10-14; 41-44.

18 HR-HDA-1241, kut. 1, Rezolucija Prvog kongresa Saveza boraca Hrvatske, 16. V 1948.

19 Karge, 23; 35-53.

20 Isto, 29-53; Koren, 377-381; HR-HDA-1241, kut. 3, Treći kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, Izvještaj Glavnog odbora SBNOR-a o radu Saveza između Drugog i Trećeg kongresa (1951-1957), 1957.

21 HR-HDA-1241, kut. 3, Treći kongres SBNOR-a Hrvatske, Referat Marka Belinića; Zaključci, 1957.

22 Karge, 53-65.; Jambrešić, Kirin, Renata, „Politika sjećanja na Drugi svjetski rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture“, u *Devijacije i promašaji: etnografija domaćeg socijalizma*, ur. Lada Čale Feldman, Ines Prica, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2006, 163-166.

te čitav niz novih projekata, sadržaja i manifestacija koje su u tom razdoblju pokrenute svjedoči o tome da su zastarjele prakse ideološko-političkog rada SUBNOR-a prevladane do sredine 1970-ih. SUBNOR tada sudjeluje u pokretanju i organizaciji mnogih sportsko-rekreativnih i zabavnih događaja koji se više ili manje izravno vežu uz topografiju NOB-a, poput Hanžekovićevog memorijala, Auto-relija Kumrovec i Festivala revolucionarne i rodoljubne glazbe. Unutar republičkih konferencija SSRN-a i SSO-a te Sabora SRH osnovane su komisije koje su se bavile aktivnostima organizacije proslava i manifestacija povezanih sa sjećanjem na partizansku borbu, a s istim zadatkom djelovale su i na teritorijima zajednica općina, općina i mjesnih zajednica, sadržajno obogativši mnoge lokalne proslave i manifestacije. Takve su „kvalitetne promjene u sferi ideološko-političkog rada“, prema ocjenama Predsjedništva SUBNOR-a Hrvatske, doprinosile stvaranju „povoljne političke klime“ i „formiranju takvog socijalističkog čovjeka koji će biti spreman da se svim svojim bićem danas stavi u službu revolucije“.²³

Praznici i obljetnice kao generatori zajedništva

Alat za konsolidaciju zajedničkog identiteta koji je istovremeno mogao obuhvatiti najširi krug ljudi i odisati simbolikom bile su proslave državnih praznika i obljetnica s elementima masovnosti i pompoznosti.²⁴ Uspostava novog državnog prazničkog kalendara započela je stoga još pred kraj Drugog svjetskog rata i prilagođavala se mijenama ideološko-političke konstelacije, osobito nakon 1948. i Rezolucije Informbiroa.²⁵ Saveznim su odlukama i uredbama tijekom jeseni 1944. i u proljeće 1945. najprije uspostavljeni državni praznici koji će se slaviti kao Dan Republike (29. studeni) i Prvi maj, točnije Praznik rada (1. svibnja). Tijekom ljeta i jeseni 1945. u svim su jugoslavenskim republikama uspostavljeni praznici koji su obilježavali dan općenarodnog ustanka kao početak organiziranog otpora okupatoru. Dan ustanka naroda Hrvatske se prema odluci Narodnog sabora Hrvatske od 25. srpnja 1945. slavio 27. srpnja kao republički praznik, u spomen na ustanak srpskog stanovništva u Lici protiv ustaškog terora netom počinjenog u tim krajevima.²⁶ Tom će političkom odlukom jugoslavenskog, a posljedično i hrvatskog partijskog vrha iz raznih ideološko-političkih razloga, dan osnutka Prvog sisačkog partizanskog odreda, 22. lipnja, koji kronološki prethodi ustanku u Srbu, kao i ustancima u drugim jugoslavenskim republikama te odluci Glav-

23 HR-HDA-1241, kut. 18, Magnetofonski zapisnik s redovne sjednice RO SUBNOR SRH, 28. 1. 1976.; Izvještaj o radu Republičkog odbora, Predsjedništva i organa RO u 1975. godini.

24 Vidi Rihtman-Auguštin, Dunja, „Metamorfoza socijalističkih praznika“, *Narodna umjetnost*, 27, 1, 1990.

25 Primjerice, tih se godina uvodi novi praznik koji se slavi i u školama – Dan jugoslavenske armije (22. prosinca), a od 1951. u školama se obilježavao i Dan Ujedinjenih naroda (24. listopada). Koren, 442, 443.

26 Isto, 388-399.

nog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije o dizanju masovnih oružanih ustanaka, biti neutraliziran, a time i neadekvatan u službenom „ustaničkom“ diskursu.²⁷

U svrhu snaženja općejugoslavenskih ideoloških silnica i uz napore da se sjećanje na rat adekvatno prenese mladim poslijeratnim generacijama koje odrastaju bez vlastitoga ratnog iskustva uveden je novi državni praznik, u potpunosti konstruiran na narativu o važnosti partizana i njihove borbe za izgradnju države. Dan borca (4. srpnja) uveden je 1956. kao savezni praznik, u spomen na poziv Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije svim narodima na dizanje ustanka.²⁸ Osim centralnih proslava i republičkih manifestacija koje su se održavale svake godine, Savezni je odbor SUBNOR-a povodom Dana borca dodjeljivao Plakete SUBNOR-a Jugoslavije zaslužnim aktivistima i organizacijama unutar boračke organizacije te kulturno-umjetničkim društvima, školama, kulturnim ustanovama, organizacijama udruženog rada i drugim institucijama koje su se svojim radom istaknule na zadatku očuvanja i promocije revolucionarnih tradicija.²⁹ Iako je padala u vrijeme školskih praznika, proslava Dana borca obično je u svoj program uključivala i godišnje susrete boraca i mladih, te razne pohode i marševe za djecu i mlade na kojima je evociran partizanski ratni put uz važna borbena zbivanja u tom kraju.³⁰ Sljedeće je godine uveden još jedan državni praznik – Dan mladosti (25. svibnja) kao „praznik jugoslavenske omladine“ čime su i mladi, uz radnike i borce, dobili svoj državni praznik i tako se aktivno uključili u kalendar manifestacija za očuvanje i promociju revolucionarnih tradicija.³¹

Revolucionarne tradicije uklapaju se u Hobsbawmov koncept izmišljenih tradicija, strogo reguliranih i ritualnih praksi koje imaju za cilj stvoriti kontinuitet današnjice s herojskom prošlošću. Ideološki raskid s prethodnim tradicijama u tom je smislu trebao ponuditi novi mozaik narativa i sjećanja s kohezivnim, legitimirajućim i socijalizirajućim funkcijama.³² Najizraženiji je raskid u socijalističkoj prazničnoj politici, prema Rihtman-Auguštin, bio primjetan u potiranju vjerskih tradicija i blagdanskog slavlja te u zanemarivanju individualizma nepostojanjem propisanih obreda civilnih sahrana. Boračka je organizacija također sudjelovala u potiskivanju tradicionalnih blagdana,

27 Isto, 394-399; Anić, Nikola, *Antifašistička Hrvatska. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941. – 1945.*, Multigraf marketing – Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb 2005, 30-34; Koren, 362, 363.

28 Koren, 449.

29 Deveti kongres SUBNOR-a Jugoslavije, 31.

30 HR-HDA-1241, kut. 163, Izvještaj o radu Komisije za njegovanje i razvijanje tradicija NOB-a i tekočina revolucije od 1978 – 1981, 24. 11. 1981.

31 Savezni su praznici, osim Praznika rada i Dana borca bili i Dan Republike (29. studenog) te praznik Nove godine. U socijalističkom prazničkom kalendaru na razne su se načine obilježavali i mnogi drugi praznici, poput Dana žena (8. ožujka), Dana pobjede (9. svibnja), Dana Oktobarske revolucije (7. studeni), Dana jugoslavenske narodne armije (22. prosinca), itd. Rihtman-Auguštin, 24, 25; Koren, 442-444.

32 Hobsbawm, Eric, „Izmišljanje tradicije“, *Kultura pamćenja i historija*, 139-145.

osobito ukorijenjenih u ruralnim predjelima, novom politikom sjećanja time što je pomogla postavljanju pojedinih datuma iz lokalne povijesti NOB-a za datume proslava dana sela ili nekog manjeg mjesta.³³

Okrugle obljetnice poput 30. godišnjice oslobođenja i pobjede nad fašizmom 1975., obilježavane su raznim manifestacijama kroz čitavu godinu i bile vezane uz već spomenute državne praznike. Vezivale su se, također, uz lokalne datume oslobođenja ili osnivanja partizanskih jedinica i odvijale uz velika okupljanja građana. Tendencija da se dio SUBNOR-ovog organizacijskog posla prenese ostalim društveno-političkim organizacijama kroz zajedničke programe i odbore za proslavu, a u manifestacijski program uključi mnogo obrazovnih i kulturnih ustanova, sportaša, umjetnika, kulturnih radnika i društava koja okupljaju djecu i mlade u potpunosti je zaživjela sredinom 1970-ih. Prema izvješćima općinskih odbora SUBNOR-a, manifestacije, okupljanja i proslave u Hrvatskoj tijekom čitave 1975. odvijale su se u gotovo svakom radnom kolektivu, školi i mjesnoj zajednici. Brojnost i sadržajnost proslava svjedočili su pritom o „napuštanju forumskog načina rada“ i „oživljavanju frontovskog duha“ proslava.³⁴

Osim dobro organiziranih i masovno posjećenih proslava bez zabilježenih političkih ekscesa, uspjesi su se te godine ogledali i u stotinu novo-obilježanih lokaliteta iz povijesti NOB-a, 48 podignutih spomenika, 157 održanih partizanskih marševa, otvaranju novih gospodarskih objekata, kilometrima asfaltiranih cesta, izgradnji vodovoda, stanova, dječjih vrtića, zdravstvenih stanica, muzeja i sličnih infrastrukturnih projekata izniklih iz mjesnih samodoprinosa ili dobrovoljnih radnih akcija. Svoj su doprinos 30. godišnjici oslobođenja dale i škole, muzeji, arhivi, znanstvene ustanove, kulturni i sportski radnici te sredstva javnog komuniciranja. Na temelju primljenih izvješća o proslavama i manifestacijama s terena SUBNOR je zaključio da

„Proslave nisu bile samo evokacije herojske prošlosti, nego i povezivanje sa svim dostignućima socijalističkog razvitka i daljeg kretanja revolucije u toku proteklih 30 godina [...] Svi izvještaji podvlače pozitivan moralno-politički efekt proslava i potrebu da se i dalje nastavi na bazi ovogodišnjih iskustava.“³⁵

Savezna je konferencija SSRN Jugoslavije sredinom 1979. uz suradnju Saveznog odbora SUBNOR-a Jugoslavije usvojila *Stavove o obilježavanju značajnih događaja i ličnosti iz povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti* kojima su se ravnali svi društveni subjekti u obilježavanju praznika i državnih jubileja. *Stavovi* su isticali da revolucionarne tradicije predstavljaju izvor inspiracija za buduće radne uspjehe, kvalitetne međuljudske i međuetničke odnose i stvaralaštvo koji će jamčiti daljnji razvoj samoupravnog

33 Rihtman-Auguštin, 26, 28; „Aktivnost SUBNOR-a SR Hrvatske na obilježavanju 30-godišnjice oslobođenja zemlje i pobjede nad fašizmom“, *Borački informator*, 24, 1975, 27, 28.

34 Isto, 27.

35 „Aktivnost SUBNOR-a SR Hrvatske na obilježavanju 30-godišnjice oslobođenja zemlje i pobjede nad fašizmom“, *Borački informator*, 24, 1975, 27.

socijalizma.³⁶ Proslave i manifestacije s „općenarodnim i odgojnim karakterom“ u 1980-ima morale su se prilagoditi mjerama ekonomske stabilizacije, primjerice, smanjenju javne potrošnje na svim razinama zbog otplate visokog vanjskog duga, pa su se zbog uštede nerijetko spajale s državnim praznicima i održavale u neradne dane.³⁷ Iako se nagrizanje socijalističkog prazničnog kalendara vjerskim blagdanima i drugim povijesnim tradicijama moglo osjetiti već krajem 1980-ih, s javnim raspravama o načinu proslave Božića i peticijom za vraćanje spomenika banu Josipu Jelačiću na glavni zagrebački trg, jasan raskid s velikim dijelom ideoloških tradicija socijalističke Jugoslavije dogodit će se u ožujku 1991. s donošenjem novog Zakona o blagdanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, tri mjeseca prije donošenja Ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti RH.³⁸

Sisački SUBNOR i prenošenje tradicija

Sisačka je boračka organizacija okupljala svoje članstvo od prve polovice 1948. u Kotarskom odboru SBNOR-a Sisak.³⁹ Na području Grada Siska je do 1955. i uvođenja novog komunalnog sustava u Hrvatskoj djelovao i Gradski odbor SBNOR-a Sisak.⁴⁰ Prema prvom do sad poznatome izvještaju o radu organizacije iz 1949., Kotarski je odbor u 42 mjesne organizacije formirane na tlu mjesnih narodnih odbora imao 3323 člana, od čega 1957 muških i 1366 ženskih članova na ukupno 58 381 stanovnika, koliko ih je tada živjelo u Kotaru Sisak. Prvo je razdoblje njegova djelovanja bilo obilježeno okupljanjem članstva, ustrojavanjem organizacije i prikupljanjem raznih podataka o članovima.⁴¹ U sljedećim su godinama pri Kotarskom odboru djelovale sekcije za predvojničku obuku, socijalno-materijalno zbrinjavanje članova, prikupljanje povijesnih izvora iz NOB-a te kulturno-prosvjetna sekcija za opismenjavanje članova.⁴²

Uvođenjem općina 1952. u smislu gradskih općina i donošenjem Zakona o području općina i kotara 1955., započet je proces okrupnjavanja teritorijalno-političkih jedinica koji će novom upravnom reformom iz 1962. definirati općinu kao osnovnu

36 Deveti kongres SUBNOR-a Jugoslavije, 25, 26.

37 Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999, 718-721; HR-HDA-1241, kut. 164, Izvještaj o radu Komisije Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske za njegovanje i razvijanje tradicija NOB i tekovina revolucije od 1982-1985, 21. 1. 1986.

38 Rihtman-Auguštin, 25, 26; Bilandžić, 767; 792; Zakon o blagdanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, Narodne novine, 14/1991 (25. 3. 1991.), dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/1991_03_14_383.html, pristupljeno: 1. 8. 2021.

39 HR-DASK-553 Kotarski odbor Saveza boraca Narodnooslobodilačkog rata Sisak, kut. 1, Mjesečni izvještaj za mj. IV. 1949, 25. IV 1949.

40 HR-DASK-553, kut. 4, Zapisnik sa održane gradsko-kotarske konferencije SBNOR-a Sisak, 11. 7. 1954.

41 HR-DASK-553, kut. 1, Izvještaj o radu Kotarskog odbora Saveza boraca NOR Sisak, 6. 12. 1949; Klasić, 12.

42 HR-DASK-553, kut. 1, Izvještaj o radu Kotarskog odbora Saveza boraca NOR Sisak, 6. 12. 1949.

jedinicu lokalne vlasti.⁴³ Na prostoru prijašnjih kotarskih i gradskih odbora se od sredine 1950-ih formiraju općinski odbori Saveza boraca koji će također početkom 1960-ih prerasti u osnovnu jedinicu lokalne boračke organizacije.⁴⁴ Do kraja 1950-ih očuvanje tradicija i obilježavanje povijesnih mjesta i događaja u Općinskom se odboru SBNOR-a Sisak odvijalo uz suradnju Narodnooslobodilačkog odbora Sisak i bilo u potpunosti orijentirano na ceremonijalno otkrivanje spomen-ploča i postavljanje bista zaslužnim revolucionarima i revolucionarkama Siska i okolice.⁴⁵ Općinski je odbor S(U)BNOR-a Sisak u 1960-ima najviše raspravljao o boračkim mirovinama i posebnom stažu, stambenoj i socijalnoj problematici, kreditima za izgradnju kuća, te preostalim zadacima oko uređivanja partizanskih groblja i spomenika NOB-u. Stalni su se borački zadaci mogli podijeliti u tri skupine – jačanje i omasovljenje organizacije, „briga za ljude“ koja je uključivala socijalno-materijalni, stambeni, zdravstveni i obrazovni aspekt pomoći članovima te obilježavanje povijesnih mjesta i događaja iz NOB-a. Podizanje spomenika i polaganje vijenaca na grobljima i mjestima stradanja i dalje su bile glavne forme memorijalizacijskih aktivnosti. Briga za dobrobit članstva ogledala se i u manifestacijama poput proslave Dana borca iz 1963. kada se u Sisku održao prijem za majke i očeve boraca stradalih u ratu, uz uručivanje skromnih darova i razgovor o raznovrsnim problemima na koje roditelji ratno stradalih nailaze.⁴⁶

Iako su u sklopu sisačke boračke organizacije i ranije djelovale komisije koje su se bavile poslovima vezanim uz izgradnju spomenika NOB-u, poput privremene komisije za nadzor i izgradnju spomenika na groblju Viktorovac iz druge polovice 1960-ih, organizirana je i kontinuirana djelatnost na prenošenju i razvijanju revolucionarnih tradicija u Sisku započela tek krajem tog desetljeća. Komisija za gajenje revolucionarnih tradicija pri OO SUBNOR Sisak ustanovljena je 1968., u njezinom je sastavu tada bilo deset članova, a odgoj mladih u duhu socijalističkog patriotizma kroz proslave i manifestacije, sportska i kulturno-umjetnička događanja, školske aktivnosti i ostala javna događanja istican je kao prioritetni zadatak. Sisački su se borci u skladu s programom Republičkog odbora okrenuli modernizaciji i komercijalizaciji memorijalizacijskih praksi kako bi sjećanje na NOR zauzelo adekvatan prostor u imaginariju generacija koje dolaze. Za Dan borca 1968. organiziran je auto-moto reli „Cestama revolucije“ na relaciji Sisak – Petrinja – Glina – Klasnić i u obrnutom smjeru. Tom je prilikom u Domu Armije Sisak organizirana i šahovska simultanka na 30 šahovskih ploča, s međunarodnim šahovskim majstorom, Braslavom Rabarom, kao gostom. Iste je godine

43 Tuk, Ana, „Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora“, *Arhivski vjesnik*, 59, 1, 2016, 276.; Žuljić, Stanko, „Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000.“, *Ekonomski pregled*, 52, 1-2, 2001, 7-12.

44 HR-DASK-553, kut. 4, Dopis Glavnog odbora Saveza boraca NOR-a Hrvatske svim kotarskim i gradskim odborima Saveza boraca, 16. 7. 1955.

45 HR-DASK-553, kut. 2, Izvještaj Općinskog odbora SBNOR za 1959, podnesen na Godišnjoj skupštini Saveza boraca Općine Sisak, 19. 6. 1960.

46 HR-DASK-553, kut. 2, Izvještaj podnesen na II. godišnjoj skupštini udruženja boraca NOR-a Općine Sisak održane 23. 2. 1964.

za Dan mladosti organiziran posjet partizanskoj bolnici na Petrovoj gori, gdje je uz prisutnost 500-tinjak posjetitelja 130 pionira položilo svoju zakletvu za pristupanje Savezu omladine na lokaciji partizanskog groblja.⁴⁷ Sisački tjedni list *Jedinstvo* 1969. pak izvještava o Sedmom susretu pionira kino-amatera Hrvatske koji će se te godine održati upravo u Jasenovcu.⁴⁸

Proces opće politizacije društva i slabljenja dogmatizma unutar SK u kasnim 1960-ima zahvatio je i boračku organizaciju koja je na Šestome kongresu SUBNOR-a Jugoslavije 1969. podcrtala jačanje vlastite političke djelatnosti u programima rada.⁴⁹ Sa svojih 6458 članova u 41 mjesnom udruženju boraca, koliko ih je 1972. u izvješću evidentirano, sisački je SUBNOR sve snažnije uranjao u dnevopolitičku problematiku.⁵⁰ Uoči i tijekom Hrvatskog proljeća postao je jednim od lokalnih centara moći, sudjelujući primjerice u predizbornim političkim lobiranjima, otvorenim kritikama lokalne partijske politike i sukobljavanjima oko financijskih i infrastrukturnih planova općine.⁵¹ Jedna od osobitosti novog kursa unutar sisačkog SUBNOR-a bila je tendencija čvršće suradnje s omladinskom organizacijom na području njegovanja revolucionarnih tradicija koja će se zadržati i nakon sloma proljećara 1972. godine. Borci su postali svjesni da se njihova organizacija svake godine sve više brojčano smanjuje i da daljnji razvoj ideologizacije društva ovisi o društvu samome, zbog čega su tražili veću inicijativu mladih kadrova unutar Saveza omladine, SSRN i SK na osmišljavanju i organizaciji aktivnosti povezanih sa sjećanjem na NOR.⁵²

Bratstvo i jedinstvo je kao temelj SUBNOR-ove politike sjećanja postalo najviša društvena vrijednost koju je trebalo prenijeti novoj generaciji Siščana, a mladi su postali primarni objekt programa njegovanja tradicija.⁵³ Tadašnji je predsjednik OO SUBNOR-a Sisak, Ivan Maslak, na Proširenom plenumu Općinskog odbora istaknuo:

„Mlada generacija, a mi im tu moramo pomoći, mora dobiti svoju poziciju u društvu, ona zna da kroz samoupravljanje kao društvenu praksu pruža izravnu šansu, perspektivu i odgovornost za suvremenije odnose u našem društvu. Sve su to elementi, koji čvrsto vežu generacije našeg društva, gdje biološke razlike nisu faktor razjedinjenosti, već faktor jedinstva zbog saznanja da je revolucionarno vizionarstvo u podjednakoj mjeri karakteristika i svojstvo onih, koji su revoluciju izveli i onih koji omogućuju njen kontinuitet i daljnji revolucionarni preobražaj našeg samoupravnog društva.“⁵⁴

47 HR-DASK-556, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije Saveza udruženja boraca NOR-a Općine Sisak, za period jun 1968. – jun 1970. god, 11. 7. 1970.

48 „Jasenovac – domaćin festivala“, *Jedinstvo* (Sisak), 15. 5. 1969, 4.

49 Bilandžić, 513-518; Mirković, 59-61.

50 HR-DASK-556, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR-a Općine Sisak, za period od juna 1970 – juna 1972, bez datuma.

51 Klasić, 39-104.

52 HR-DASK-556, kut. 1, Na putevima idejno-političkog i društvenog progressa, Proširena sjednica Plenuma OO SUBNOR-a Sisak, 27. 3. 1971.

53 „Čuvanje tekovina NOB stalan zadatak boraca“, *Jedinstvo*, 20. 7. 1972, 4.

54 HR-DASK-556, kut. 1, Na putevima idejno-političkog i društvenog progressa, Proširena sjednica Plenuma OO SUBNOR-a Sisak, 27. 3. 1971.

Sisak je itekako upotrebljavao vlastiti ideološki potencijal za odgoj mladih u duhu bratstva i jedinstva. Grad je 1971. po drugi put bio domaćin najveće omladinske sportsko-političke manifestacije u Jugoslaviji – XI. sleta Bratstvo-jedinstvo.⁵⁵ Susreti mladih koji su se u Jasenovcu održavali od polovice 1960-ih, u spomen na proboj posljednje grupe zatočenika iz logora u travnju 1945., okupili su i do nekoliko tisuća sudionika iz Hrvatske te Bosne i Hercegovine u travnju 1972., uz prigodan program u režiji Revolucionarnog teatra iz Zagreba i nezaobilazan govor predsjednika SUBNOR-a Hrvatske, Pere Cara.⁵⁶ Sisak je bio domaćin Prvog susreta pionira Jugoslavije, održanog 22. i 23. svibnja 1975., na kojemu se okupilo više od 800 mališana. Tijekom dva dana druženja razne su delegacije posjetile radionicu u kojoj je Tito učio svoj zanat, Spomen-dom u Glini i partizansku bolnicu na Petrovoj gori, a na Stadionu malih sportova, uz logorsku vatru, najmlađi su sudjelovali u kulturno-umjetničkom programu.⁵⁷

Simbioza komemorativnih, prazničnih i zabavnih aktivnosti namijenjenih djeci i mladima predstavljala je uspjeh Komisije za gajenje revolucionarnih tradicija pri OO SUBNOR-a Sisak. Borci su isticali da socijalistička revolucija ne može biti djelo isključivo ratne generacije jer „revolucija je trajna i snažna ako je prihvaća mladost, a prihvaća je ako njena ostvarenja omogućuju da svoj mladenački polet i entuzijizam unose u njeno nastavljanje i daljnje razvijanje“.⁵⁸ Proslave Dana borca u svim su općinama sisačko-banijske regije bile proslavljane susretima boraca i mladih, a organizatori druženja i partizanskih marševa boraca, omladine, pripadnika JNA i pionira bili su čak i aktivni SUBNOR-a u dva najveća sisačka poduzeća – Metalurškom kombinatu Željezare i INA-Rafineriji nafte Sisak.⁵⁹

Glavna proslava 30. godišnjice osnutka Sedme udarne banijske divizije, održana 7. i 8. listopada 1972. u Glini, bila je jedan od pokazatelja koliki je značaj sjećanje na partizanske borce i njihovo ratno iskustvo i dalje imalo u javnom prostoru gotovo 30 godina nakon rata. Uz bogat i raznovrstan program te republičko pokroviteljstvo, ova je velika proslava sisačko-banijske regije imala republički, ali i „općejugoslavenski karakter“. Okupila je brojnu saveznu i republičku delegaciju političkoga vrha, narodne heroje i prvoborce toga kraja, generale i oficire JNA, kao i brojne općinske delegacije. Uz obilazak svih važnih mjesta iz povijesti NOB-a, polaganje vijenaca, smotru preživjelih boraca divizije, svečanu sjednicu Međuopćinskog sabora sisačko-banijske regije, prigodne sportske i kulturno-umjetničke programe, narodni zbor održan na stadionu Nogometnog kluba Banija okupio je čak 20 000 građana. O učincima takve spektakularne

55 Sisak je po prvi put bio domaćin 1958. ugošćujući oko 13 000 mladih. „Sletovi ‘Bratstvo-jedinstvo’ manifestacija mladosti i fizičke kulture“, *Jedinstvo*, 10. 6. 1971, 9.

56 „Šesti ‘Susret mladih’ u Jasenovcu“, *Jedinstvo*, 27. 4. 1972, 1, 6.

57 „Titov put – naš put“, *Jedinstvo*, 29. 5. 1975, 5.

58 HR-DASK-556, kut. 2, VI. izborna skupština SUBNOR-a Sisak, 27. 12. 1977.

59 Osim u MK Željezari i Rafineriji nafte, sisački je SUBNOR imao svoje sekcije boraca i u Šumskom gospodarstvu te Poduzeću za ceste gdje su se članovi boračkih aktiva najviše zauzimali za rješavanje problema boraca NOR zaposlenih u tim radnim kolektivima. „Aktivi boraca u OOUR“, *Jedinstvo*, 12. 8. 1976, 2.; „Slavni dani revolucije“, *Jedinstvo*, 6. 7. 1978, 1.

proslave najslikovitije je govorio Stanko Bjelajac, general-pukovnik i ratni zapovjednik Sedme divizije prilikom otvaranja prigodne izložbe u Muzeju Sisak. Njegova je divizija, smatrao je, zahvaljujući miješanoj etničkoj strukturi boraca i borbama u raznim krajevima Jugoslavije predstavljala „diviziju zbratimljenih naroda“ i snažan simbol bratstva i jedinstva. Okupljenim je posjetiteljima Bjelajac poručio:

„...neka se na primjeru svijetlih likova koji padoše u toj, za naše narode svetoj borbi, nadahnjuju mlada pokoljenja novim žarom patriotizma i ljubavi prema zemlji i slobodi svoga naroda. Neka im muzeji i izložbe narodne revolucije služe za satove povijesti. Neka im veliko djelo oslobodilačkog rata bude prikaz kako treba njegovati bratstvo i jedinstvo, tu najveću tekovinu revolucije...“⁶⁰

Bjelajčeva je poruka bila u potpunosti u skladu s obrazovnom politikom u Jugoslaviji prema kojoj je partizanski borac prikazivan kao prototip idealnog socijalističkog čovjeka, a njegov je borbeni moral stajao u redu najviših društvenih vrijednosti. Uloga Drugog svjetskog rata u kreiranju zajedničkog identiteta i premošćivanju etničkih, vjerskih i kulturoloških razlika ostala je i dalje dominantnim elementom politike povijesti u kasnome socijalizmu.⁶¹ Zanimljivo, velike su se proslave organizirale s tendencijom da se u njih uključi što više delegacija i građana iz svih krajeva Jugoslavije kako bi mogle ostvariti svoj „općejugoslavenski značaj“. No, on je istovremeno u svakodnevnoj političkoj praksi, kao koncept narodnog bratstva i jedinstva, prema D. Joviću bivao potiskivan u korist kardeljističkoga konfederalističkog koncepta „zajedništva jugoslavenskih naroda i narodnosti“ zbog sve većeg animoziteta prema jedinstvu poistovjećivanome s unitarizmom.⁶² Ideologija koja u socijalizmu nije bila samo ritual, već središnji pokretač političkih akcija, nastojala je kroz proslave praznika i značajnih obljetnica zadržati premisu etničkog koncepta jugoslavenskog identiteta među građanima. Idejom o odumiranju države, legislativno potpomognutom Ustavom iz 1974. i Zakonom o udruženom radu iz 1976., prema kojima su socijalističke republike *de facto* postale nacionalne države s vlastitim tržištima, decentralizacija društveno-političkog života dosegla je vlastiti vrhunac. Revolucionarne su tradicije u kasnom socijalizmu diskursom o zajedničkom povijesnom, odnosno, ratnom iskustvu bile posljednja brana ideje o etničkoj sličnosti Jugoslavena u uvjetima sve izraženije političke i kulturne diferencijacije.⁶³

60 „Već prvog dana nekoliko tisuća posjetilaca“, *Jedinstvo*, 12. listopada 1972, 2.

61 Hoepken, Wolfgang, „War, Memory, and Education in a Fragmented Society: the Case of Yugoslavia“, *East European Politics and Societies*, 13, 1, 1998, 196-203.

62 Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974 – 1990)*, Prometej, Zagreb 2003, 131-149.

63 Isto, 60-65; 103-107.

Lipanj kao povijesna odrednica Siska

Lokalni je identitet Siska kao „grada Titove mladosti“ i „grada revolucije“ također oblikovan sjećanjima na osnutak i djelovanje Prvog sisačkog partizanskog odreda iz 1941. godine. Da je „sjećanje na lipanjske dane“ bilo sjećanje od primarne važnosti za Sisak svjedoči i odluka Narodnog odbora gradske općine Sisak iz 1953. da se 22. lipnja, dan osnutka Sisačkog partizanskog odreda, ubuduće slavi kao Dan komune Sisak. Za dan općine, stoga, nije odabran datum oslobođenja grada iz 1945., prema uobičajenoj praksi većine jugoslavenskih gradova i općina. U povodu 22. lipnja u Sisku su svake godine bile organizirane brojne akcije i manifestacije, puštani u rad novi pogoni, a završeci novih komunalnih i drugih objekata tempirani su također u mjesec lipanj. Tito je 1955. povodom 22. lipnja i 10. godišnjice oslobođenja proglašen počasnim građaninom Siska, Muzej narodne revolucije u Sisku otvoren je u lipnju 1959., a na svečanoj je sjednici Općinskog narodnog odbora u lipnju 1961. ustanovljena nagrada 22. lipanj koja se dodjeljivala zaslužnim pojedincima i kolektivima za doprinos razvoju općine.⁶⁴

Sjećanje na djelovanje 77 partizana Sisačkog partizanskog odreda, pretežito hrvatske nacionalnosti, koji su „otvorili vrata nove naše, zaista naše historije“ predstavljalo je najsnažniji potencijal za homogenizaciju lokalnog stanovništva pod zajedničkim nazivnikom – bratstvom i jedinstvom naroda i narodnosti tog kraja.⁶⁵ Govor tadašnje predsjednice CK SKH, Savke Dabčević Kučar, na otvorenju znanstvenog skupa *Sisak i Banija 1941*, održanog u Sisku u lipnju 1971. povodom 30. godišnjice ustanka i osnutka Sisačkog partizanskog odreda, potvrđuje vrijednost pamćenja tog datuma kao ključnoga za identitet Siska, ali i za čitavu povijest NOR-a. Osnutak Odreda, koji je prema riječima Dabčević Kučar bio „prvi partizanski odred u Hrvatskoj, prvi u Jugoslaviji, a možda i prvi u Europi“, nije bio samo lokalni akt herojstva i izolirani primjer funkcioniranja bratstva i jedinstva Hrvata i Srba u praksi, već i primjer „izuzetne povijesne realizacije samoupravnog socijalizma“, dakle povijesni događaj od republičke, ali i savezne važnosti.⁶⁶ Prema D. Roksandiću, hrvatski, odnosno sisački komunistički „autohtonizam“ ustanka, primjetan u različitim oblicima i intonacijama komemoracije osnutka Prvog sisačkog partizanskog odreda, može biti proučavan i kao svojevrstan „barometar promjena u ‘odnosima snaga’ unutar hrvatske i jugoslavenske komunističke elite“, ali i hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj. Stoga ne čudi da je sjećanje na 22. lipnja u razdoblju reformskog pokreta u hrvatskom društvu i politici doživjelo kratkotrajan zamah u javnom prostoru u odnosu na dotadašnji narativ o sjećanju na ustanak iz 1941. godine.⁶⁷

64 „Izrasli u njedrima revolucije. Grad i Općina Sisak u proteklih 40 godina“, *Jedinstvo*, 18. 6. 1981, 6, 7.

65 „Svečano proslavljen Dan općine Sisak i 40-godišnjica narodnog ustanka i formiranja Prvog partizanskog odreda“, *Jedinstvo*, 25. 6. 1981, 2.

66 „Sisački partizanski odred – prvi u Hrvatskoj, prvi u Jugoslaviji, možda i prvi u Europi – nije izolirana pojava nego sastavni dio revolucionarne akcije komunista i rodoljuba socijalističke Hrvatske“, *Jedinstvo*, 24. 6. 1971, 1, 10.

67 Roksandić, Drago, *Historiografija u tranziciji*, SKD Prosvjeta, Zagreb 2018, 107-117.

Kombinacijom službenog dijela programa proslava s manje službenim sportskim, kulturno-umjetničkim i zabavnim programima, u čijoj su organizaciji sudjelovali i drugi akteri osim rukovodstva lokalne boračke organizacije i vlasti, poticano je zbližavanje različitih grupa lokalnog stanovništva, pojedinaca različitih nacionalnosti, generacija i profesija.⁶⁸ Tako su, primjerice, sportaši Siska bili domaćini na mnogim utakmicama i natjecanjima organiziranim u čast Dana općine. Atletičari su natjecanja održavali na relaciji Brezovica – Sisak, sportski su ribolovci svoj tradicionalni kup nazvali „22. lipnja“, a kuglači beogradske Crvene zvezde bili su gosti INE na prijateljskim utakmicama.⁶⁹ Povodom 40. godišnjice ustanka i formiranja Odreda Muzej Siska objavio je knjigu o spomenicima radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području Općine Sisak u kojoj su do 1981. evidentirana i opisana ukupno 132 takva spomenobilježja. Iste je godine podignut i središnji spomenik Prvom partizanskom odredu u Brezovici, kiparski rad Siščanina Želimira Janeša, uz brojne svečanosti i veliki narodni zbor na kojemu se okupilo oko 15 000 ljudi.⁷⁰

Središnja se proslava Dana općine nastavila organizirati pred novim spomenikom u Brezovici, a brojne su se manifestacije poput omladinskog marša Tragom prvog partizanskog odreda, atletske utrke, auto-relija Brezovica – Šamarica i ostalih sportskih te kulturno-umjetničkih događaja održavale i u 1980-ima.⁷¹ No, neke su manje proslave i obilježavanja zbog racionalizacije troškova općinskog proračuna i proračuna društveno-političkih organizacija, uvjetovanih mjerama ekonomske stabilizacije, proslavljane zajedno s većim općinskim praznicima. Primjerice, proslava 40. godišnjice formiranja IV. brigade Sedme udarne banijske divizije održana je u sklopu proslave Dana općine 1983. godine, uz polaganje vijenaca i zajednički ručak delegata nakon proslave.⁷² Osim s financijskim sredstvima za proslave, Općinski se odbor mučio i s neodgovornošću pojedinaca pri organizaciji proslave važnih datuma, budući da se organizacija nerijetko pokušavala obaviti u zadnji tren, dan ili dva prije same proslave. Sličan je problem doveo i do potpunog fijaska proslave Dana borca u selu Stari Farkašić 1983. na koju je došao predsjednik Općinske konferencije SSRN Sisak kako bi održao svoj govor, no proslava se zbog loše organizacije nije uopće ni realizirala. Još se skandaloznijim smatralo to što se istovremeno u Starom Farkašiću održavala vjerska svečanost, nakon čega je jedan borac, član tamošnje mjesne boračke organizacije, priredio ručak za šest svećenika u vlastitoj kući.⁷³

68 Habinc, Mateja, „Community Building through Festivities: A Case of Dirty Togetherness?“, *Studia ethnologica Croatica*, 23, 1, 2011, 250, 251.

69 „U čast Prvog partizanskog odreda. Bogat sportski program u povodu 22. lipnja“, *Jedinstvo*, 26. 6. 1980, 12.

70 Šustić, 11, 14; „Svečano proslavljen Dan općine Sisak i 40-godišnjica narodnog ustanka i formiranja Prvog partizanskog odreda“, *Jedinstvo*, 25. 6. 1981, 2.

71 „Za Dan općine Sisak svečano i radno“, *Jedinstvo*, 20. 6. 1985, 4.

72 HR-DASK-556, kut. 15, Izvještaj o radu Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak i njegovih organa za 1983. godinu, 1984.

73 HR-DASK-556, kut. 15, Izvještaj o radu Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak i njegovih organa za 1983. godinu, 1985.

Praksa u OO SUBNOR-u Sisak u drugoj je polovici 1980-ih pokazala da je broj članova Komisije za njegovanje revolucionarnih tradicija premalen i da svega sedam njezinih članova u samo dvije održane sjednice u godini dana ne može obavljati onaj dio posla koji je bio uobičajen desetak godina ranije.⁷⁴ Usto, svake se godine sve više smanjivao broj članova sisačkog SUBNOR-a, pa je 1986. evidentirano ukupno 3794 članova, preko 2500 članova manje nego početkom 1970-ih.⁷⁵ Komisija u svome sastavu nije više imala predstavnike omladinske organizacije, SRVS-a, SK-a, SSRN-a, sindikata ni stručnih ustanova – Muzeja i Arhiva, niti je suradnja sa sličnim komisijama unutar drugih društveno-političkih organizacija općine bila na razini, stoga je Predsjedništvo OO SUBNOR-a Sisak na svojim sjednicama postavljalo pitanje na koga se te tradicije uopće prenose. Iz izvještaja je vidljivo i da se satovi povijesti koje su borci održavali u sklopu školske nastave sve teže organiziraju s obzirom na slabiju fizičku sposobnost boraca zbog njihovog zdravlja i dobi. Kritizirali su pritom i SSO Sisak kao organizatora marša Tragovima Sisačkog partizanskog odreda zbog organizacijskih propusta na održavanju sata povijesti pred rodom kućom komandanta Odreda, Vlade Janića Cape.⁷⁶

Istodobno, na nekim je općinskim manifestacijama zabilježen smanjen odaziv sudionika, posjetitelja i novinara, kao na općinskoj štafeti mladosti održanoj 1987. u Sisku koja bez raskošnog budžeta, snažne propagande i bogatih sadržaja nije okupila niti polovicu pozvanih ljudi. Skromni je program sadržavao „nekoliko zbrkanih recitacija i tri-četiri kola“, a jedina je „svijetla točka [bio] govor prvoborca i narodnog heroja Đure Balnača“.⁷⁷ Sisački su članovi omladinske organizacije pritom zaključili da lokalne štafete bez akutnih antisocijalističkih i sličnih „anti-primisli“ više nikome nisu važne, osim Predsjedništvu Konferencije SSO Zajednice općina Sisak kojemu zapravo predstavljaju samo opterećenje. Disperzija vrijednosnih orijentacija i nemogućnost definiranja prioritetnog ideološkog naboja u tim godinama, poput ekonomske racionalnosti ili pak socijalističke solidarnosti, sabotirali su proces ideologizacije društva jer „ideologija koja je ambivalentna ne može se internalizirati“.⁷⁸

Aktivnost Komisije za njegovanje revolucionarnih tradicija u drugoj je polovici 1980-ih i dalje zastajkivala, a boračku su organizaciju sve više okupirala pitanja pružanja zdravstvenih usluga, dodatnih socijalnih pomoći, organizacije sahrana i izgradnje domova za umirovljenike. Stoga su tijekom 1988. i 1989. izvršene izmjene i dopune sastava Komisije, izbjegavanje velikih proslava sa domjencima i pićem i dalje je bio prioritet u organizaciji svečanosti, a održavanje satova povijesti NOB-a uglavnom je prepušteno muzejskim kustosima, arhivistima i nastavnicima povijesti u školama. U novi

74 HR-DASK-556, kut. 4, Izvještaj Predsjedništva o ostvarenju Zaključaka VIII konstituirajuće sjednice Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak, travanj 1987.

75 HR-DASK-556, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR-a Općine Sisak za period od VII do VIII konstituirajuće sjednice, 1987.

76 HR-DASK-556, kut. 4, Izvještaj Predsjedništva o ostvarenju Zaključaka VIII konstituirajuće sjednice Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak, travanj 1987.

77 „Kvarovi na vezi sa O(p)ćinskom“, *Jedinstvo*, 21. 5. 1987, 4.

78 Perko-Šeparović, 32.

sastav Komisije od sedam članova ušlo je pet članova SUBNOR-a, jedan predstavnik Muzeja Sisak i jedan iz Prosvjetno-pedagoške službe Sisak. Kolektivnost u donošenju odluka nije se uspjela ostvariti niti zbog bolesti i čestih izostanaka članova sa sjednica. Organizaciju i financiranje većine proslava okruglih obljetnica ratnih jedinica preuzela je Skupština općine, dok su najveći dio organizacije proslava Dana općine, Dana borca i Dana ustanka naroda Hrvatske snosile općinske organizacije SSRN i SSO. Zbog racionalizacije vremena i sredstava velik dio važnih godišnjica obilježen je samo u jubilarnim godinama, odnosno svake pete godine. Sisački je SUBNOR, kao jedan od organizatora proslava, zabilježio najbolji odaziv građana na jubilarnoj proslavi 45. godišnjice formiranja Sedme udarne banijske divizije u Glini 1987. i na proslavi 45. godišnjice 34. udarne divizije u Jastrebarskom 1989. godine. Borci su naposljetku zaključili da proslave događaja iz povijesti NOB-a imaju „velik politički, kulturni i revolucionarni značaj, posebno ako se ima u vidu vrijeme u kojem se proslave održavaju i problemi u kojima se naša zemlja nalazi“.⁷⁹

Opći trend okretanja ljudi lokalnom, etničkom i obiteljskom sjećanju koji je u svijetu započeo krajem 1980-ih i doveo do svojevrsnog pluralizma proslava, lokalnim je proslavama pružio značenjski i sadržajni primat nad onim nacionalnim.⁸⁰ Izdizanje lokalnih proslava u rang nacionalnih praznika nije bilo neuobičajeno ni u razdoblju političke tranzicije u Hrvatskoj tijekom 1990. i 1991., uslijed revidiranja, odnosno, transformacije politike sjećanja. U Sisku 1990. po prvi puta nakon Drugog svjetskog rata nije proslavljen Dan Republike,⁸¹ dok je krajem svibnja i početkom lipnja iste godine po prvi puta obilježen netom uspostavljen Dan hrvatske državnosti, u povodu konstituiranja višestranačkog Sabora SR Hrvatske, s brojnim svečanostima i narodnim veseljima.⁸² U *Jedinstvu* je samo mjesec dana nakon „zaboravljenog praznika“ objavljena božićna poruka dekana i župnika crkve Sv. Križa u Sisku.⁸³ Tadašnji predsjednik Predsjedništva SRH i predsjednik Hrvatske demokratske zajednice koja je osvojila vlast na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj u proljeće 1990., Franjo Tuđman, zagovarao je politiku pomirenja suprotstavljenih strana u Drugom svjetskom ratu, poklonivši se žrtvama netom otkrivenih partizanskih zločina počinjenih u jami Jazovka.⁸⁴ Osvrtni novinara o mijenjanju političke i društvene klime u Sisku i na Baniji često su punili stupce lokalnih novina, pokušavajući sažeti nesigurnu stvarnost i neizvjesnu budućnost riječima:

„Banija i banijske općine, koje su više desetljeća bile simbol ‘crvenih’, komunističkih sredina, tvrđave bratstva i jedinstva i oaze jugoslavenstva, u zadnjih nekoliko mjeseci,

79 HR-DASK-556, kut. 5, Izvještaj organizacije SUBNOR-a Općine Sisak za period od VIII do IX konstituirajuće sjednice, 1. 3. 1990.

80 Gillis, 184.

81 „Zaboravljena povijest“, *Jedinstvo*, 6. 12. 1990, 2.

82 „Svečanost u Starom gradu“, *Jedinstvo*, 7. 6. 1990, 1.

83 „Božićna poruka“, *Jedinstvo*, 20. 12. 1990, 2.

84 „Dr. Franjo Tuđman o Jazovki“, *Jedinstvo*, 2. 8. 1990, 2.

od prvih višestranačkih izbora do održavanja narodnog sabora Srpske demokratske stranke u Petrinji prije desetak dana, kao prijelomnog trenutka u političkom životu ovih krajeva, postaju sredine u kojima se iz političke apatije i neodlučnosti narod priklanja nacionalnim strankama.⁸⁵

I dok su istovremeno započinjali nemiri na Baniji, a spomenici NOB-a bivali izloženi prvim devastacijama, sisački je SUBNOR nakon gubitka značajnog dijela državnih financija svoj rad preusmjerio na upozorenja javnosti o opasnostima nacionalizma i prevrtljivosti politika nacionalnih stranaka, javno kritizirajući politiku HDZ-a, kao i ideje velikosrpstva te formiranje srpskog autonomnog teritorija na tlu Hrvatske. Podržavao je politiku općinske stranke SKH - Stranke demokratskih promjena koja je pak javno izrazila svoje neslaganje s odlukom Vlade Republike Hrvatske iz 1991. da se 22. lipnja ubuduće slavi kao državni praznik – Dan antifašističke borbe, smatrajući da bi ta odluka mogla unijeti još veći razdor među ljude.⁸⁶ Monopol nad oblikovanjem zajedničkog sjećanja, a time i nad procesom izgradnje novog zajedničkog identiteta, prešao je u ruke nove političke elite koja će tragati i dublje u prošlost za pronalaženjem elemenata pogodnih za vlastitu političku legitimaciju. Jubilarna 50. godišnjica osnivanja Prvog partizanskog odreda u Sisku 1991. bit će proslavljena diljem Hrvatske kao Dan antifašističke borbe. Predsjednik Skupštine općine Sisak, Miroslav Matić, tom će prilikom djelovanje prvih sisačkih partizana povezati s povijesnim nasljeđem hrvatskog kneza Ljudevita Posavskog, bana Tome Bakača – Erdödyja i Stjepana Radića, uključivši tako sisačke partizane u proces stvaranja nekih novih nacionalnih mitova.⁸⁷

Zaključak

Obilježavanje značajnih datuma revolucije s događajima i ličnostima iz povijesti NOB-a u središtu naracije do pred kraj je 1980-ih svake godine iznova potvrđivalo kapitalnu ulogu rata i partizana u izgradnji zajedničkog identiteta građana socijalističke Jugoslavije. U takvoj je ritualnoj ideološkoj nadgradnji društva putem javnih svečanosti, državnih praznika i drugih mehanizama kulturne i obrazovne politike sjećanje na NOR postalo nezamjenjivim izrazom patriotizma. U novim je društveno-političkim okolnostima, uslijed decentralizacije partijske politike i podruštvljavanja vlasti, program njegovanja revolucionarnih tradicija kratkotrajno zaživio kao općedruštvena aktivnost i nosiva komponenta zajedništva jugoslavenskih naroda i narodnosti. Najvažniji recipijenti osuvremenjenih memorijalizacijskih praksi, ali i politike sjećanja općenito postale su mlade poslijeratne generacije kojima je trebalo usaditi ključne ideološke vrijednosti, poput bratstva i jedinstva, za osiguranje produljenog djelovanja socijalističke revolucije.

85 „Autonomija bi štetila i Srbima i Hrvatima“, *Jedinstvo*, 5. 7. 1990, 2.

86 „Dostojno obilježavanje 22. lipnja“, *Jedinstvo*, 21. 2. 1991, 2.

87 „Lipanj – povijesna odrednica Siska“, *Jedinstvo*, 27. 6. 1991, 3.

Doza kompromisa između SUBNOR-a i ostalih društveno-političkih organizacija te društvenih organizacija i ustanova rezultirala je uvođenjem komercijalnih, rekreativnih i zabavnih sadržaja u program očuvanja i popularizacije ratnih sjećanja.

Proslave su u tom slučaju bile vrlo zahvalan alat za stimulaciju osjećaja povezanosti među stanovništvom uvjetovanog istim, odnosno, sličnim sjećanjima, ali i zajedničkim proklamiranim ciljevima. SUBNOR je od samoga početka svog djelovanja pridavao veliku pažnju obilježavanju svih značajnijih događaja i ličnosti iz NOB-a u lokalnoj sredini, mapiravši tako mjesta sjećanja i unutar kalendara proslava. U jugoslavenskome su se prazničnom kalendaru svake godine proslavljali dani ustanka u znak sjećanja na pokretanje masovnih ustanaka partizana 1941. te Dan borca kao savezni praznik. Brojne su obljetnice ratnih događaja i osnutka vojnih jedinica služile kao kanal ideološke promocije, ali i za smotru dotadašnjih postignuća. SUBNOR je kao ideološki arbitar u pitanjima upotrebe ratne prošlosti bio organizator, suorganizator i financijski pokrovitelj takvih manifestacija, uz široko razvijenu suradnju s drugim društveno-političkim organizacijama, društvima, ustanovama i raznim stručnjacima.

Sisak i njegova općinska boračka organizacija predstavljaju upečatljiv primjer oblikovanja lokalne politike sjećanja. Uz tradicionalne proslave, susrete mladih iz svih republika Jugoslavije, partizanske marševe, sportska natjecanja i zajedničke manifestacije boračke i omladinske organizacije, sjećanje na rat bilo je najizravnije povezano s izgradnjom senzibiliteta lokalnog stanovništva prema bratstvu i jedinstvu kao jedinoj koncepciji suživota etnički heterogenog stanovništva Siska i Banije. Osobitost Dana općine Sisak bila je ta što je za njezin datum odabran baš 22. lipnja – dan osnutka Prvog sisačkog partizanskog odreda. Simbolika osnutka i djelovanja Odreda bila je važna za ideologiju lokalne političke elite i njezinih satelita – društveno-političkih organizacija. No, njezin je potencijal sve do 1991. bio korišten za homogenizaciju lokalnog stanovništva pred društveno-političkim i gospodarskim izazovima općine u kontekstu ideologije socijalističkog samoupravljanja, zadržavši se tako isključivo u svojim lokalnim okvirima. Reinterpretacija značajki tog sjećanja stigla je uslijed izmijenjenoga ideološko-političkog konteksta, kada je novom politikom sjećanja proklamirano jačanje nacionalnog ideološkog naboja, a ne više međuetničke povezanosti i solidarnosti. Aktivnost OO SUBNOR-a Sisak na njegovanju revolucionarnih tradicija postigla je značajna ostvarenja u 1970-ima, baziravši ih na snaženju ideološkog koncepta narodnog bratstva i jedinstva koji će, međutim, među saveznom političkom elitom uskoro biti zamijenjen ideologijom socijalističkog samoupravljanja i procesom odumiranja države. Ambivalencija ideoloških vrijednosti uz rastuće nezadovoljstvo društva nagomilanim sustavnim problemima, nije moglo spriječiti prodor utjecaja novih političkih snaga koje su zaustavile ideološku djelatnost SUBNOR-a početkom 1990-ih. Rat je u tom slučaju bio i ostao najsnažnije sredstvo pisanja i brisanja povijesti jedne zajednice te poticaj na potiranje i transformaciju izmišljenih tradicija.

SUMMARY

SUBNOR's policies and practices of remembering NOR in Sisak celebrations

The paper analyzes SUBNOR's activities in creating the policy and culture of remembrance related to NOR on the example of celebrations of holidays and important war anniversaries in Sisak. The research is primarily focused on the 1970s and 1980s when the process of nurturing revolutionary traditions was coordinated by the Commission for Nurturing Revolutionary Traditions (*Komisija za njegovanje revolucionarnih tradicija*) established within the Municipal Board of SUBNOR Sisak. An analysis of the archives of the Republic Committee of SUBNOR Croatia, the District and Municipal Committee of SUBNOR Sisak, and the weekly Sisak newspaper *Jedinstvo* provided a historical overview of SUBNOR's activities in preserving and promoting the memory of NOR at the national and local level. The mentioned activity was a product of SUBNOR's ideological activity and contained the memory of NOR as the foundation for building a socialist self-managerial society. Thanks to the socialization of memorial practices, SUBNOR's activity in cultivating revolutionary traditions encompassed wider groups of society, while mass celebrations with rich and varied programs testified to the importance of these traditions in building a common identity.

The identity of Sisak was not only in the hands of the militant organization but also of many other actors who used the ideological potential of brotherhood and unity as the most important factor for the homogenization of an ethnically heterogeneous environment. The paper reconstructs the priorities, successes, and difficulties of Sisak's SUBNOR in transmitting war memories, with special reference to the process of transmitting memories to young post-war generations, especially important to fighters in the late socialist period. Through the examples of celebrations of the Municipality Day (*Dan općine*), the Fighter Day (*Dan boraca*), and various other war anniversaries in Sisak, the general issues of different structures of memory, their relevance, and impact in society were discussed. The results of the research contribute to the knowledge of the history of the partisan veterans' organization in Yugoslavia, thus adding to discussions on the characteristics of politics of memory in Yugoslavia, representing a perspective on micro-mechanisms of utilizing the war past in building a common identity of a municipality.

Keywords: SUBNOR, Sisak, celebrations, Uprising Day, politics of remembrance, ideology, socialist Yugoslavia